

УДК 378.091.212

Марія ОЛІЙНИК

доктор педагогічних наук, професор,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
<https://orcid.org/0000-0001-9745-003X>
e-mail: m.olivnyk@chnu.edu.ua

Людмила МІХЄЄВА

кандидат педагогічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-0369-1129>
e-mail: ludamixeeva@ukr.net

Людмила НЕСТЕРУК

здобувачка вищої освіти,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0009-0006-9765-8299>
e-mail: nesteruklyda1981@gmail.com

НАРЦИСИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРОЯВУ

У статті здійснено комплексний теоретико-емпіричний аналіз нарцисичних тенденцій у підлітковому середовищі з урахуванням сучасних психологічних підходів до розуміння феномену нарцисизму.

Обґрунтовано, що нарцисичні риси притаманні кожній особистості та можуть виконувати як адаптивну (формування впевненості, мотивації досягнення, психологічної стійкості), так і дезадаптивну функцію (егоцентризм, конфліктність, труднощі у міжособистісних взаєминах).

Представлено результати емпіричного дослідження, які засвідчують зв'язок нарцисичних тенденцій із рівнем самооцінки, особливостями сімейного виховання та характером соціальної взаємодії підлітків. Встановлено, що середній рівень самооцінки корелює з помірними, відносно конструктивними проявами нарцисизму, тоді як крайні показники самооцінки пов'язані з відкритими або уразливими його формами. Показано, що стиль батьківської взаємодії та рівень конфліктності виступають значущими психологічними чинниками специфіки прояву нарцисичних тенденцій.

Ключові слова: нарцисизм, нарцисичні тенденції; підлітковий вік; самооцінка; сімейне виховання; конфліктність; саморегуляція; міжособистісні взаємини.

Maria OLIYNYK

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Liudmyla MIKHEIEVA, Liudmyla NESTERUK
Khmelnyskyi National University

NARCISSIC TENDENCIES IN THE ADOLESCENT ENVIRONMENT: PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE OCCURENCE AND MANIFESTATION

The article presents a comprehensive theoretical and empirical analysis of narcissistic tendencies in the adolescent environment, focusing on the psychological factors of their emergence and manifestation. Special attention is paid to adolescence as a sensitive

developmental period characterized by intensive identity formation, restructuring of self-concept, increased reflection, and heightened dependence on social evaluation. In this context, narcissistic tendencies are viewed as a dynamic personal formation that reflects specific ways of self-regulation, self-presentation, and interaction with others.

The study substantiates that narcissistic traits are inherent to all individuals to varying degrees and may function in both adaptive and maladaptive ways. Moderate expressions of narcissism contribute to self-confidence, achievement motivation, leadership initiative, and psychological resilience, which are particularly significant during adolescence as a critical stage of personal and social self-determination. At the same time, excessive or distorted narcissistic tendencies may result in egocentrism, unstable self-esteem, heightened sensitivity to criticism, interpersonal tension, and tendencies toward social withdrawal or confrontational behavior.

Empirical findings demonstrate significant relationships between narcissistic tendencies and levels of self-esteem, perceived parenting styles, and conflict behavior. Adolescents with balanced and relatively stable self-esteem tend to display more constructive and socially acceptable forms of narcissism. In contrast, extremely high self-esteem is more often associated with grandiose manifestations, such as dominance and demonstrative behavior, whereas low self-esteem correlates with vulnerable forms characterized by insecurity and dependency on external validation. The results confirm the multidimensional and context-dependent nature of narcissistic development in adolescence and emphasize the importance of preventive and corrective psychological interventions aimed at fostering stable self-esteem, empathy, emotional regulation, and constructive self-assertion strategies within family and educational settings.

Keywords: narcissism; narcissistic tendencies; adolescence; self-esteem; parenting style; conflict behavior; self-regulation; interpersonal relationships.

<https://doi.org/10.31891/PT-2026-1-37>

Стаття надійшла до редакції / Received 14.01.2026

Прийнята до друку / Accepted 11.02.2026

Опубліковано / Published 26.03.2026

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

© Олійник Марія, Міхсєва Людмила, Нестерук Людмила

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням уваги до проблеми формування особистості в умовах цифровізації, соціальної конкуренції та культу успіху. У підлітковому віці, який є сенситивним періодом становлення самосвідомості, самооцінки й ідентичності, особливо актуалізується потреба у визнанні, самоствердженні та соціальному схваленні. За таких умов посилюються прояви нарцисичних тенденцій, що можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер.

З одного боку, помірно виражені нарцисичні риси сприяють формуванню впевненості у собі, амбіційності, прагненню до досягнень і лідерства. З іншого – їх гіпертрофований розвиток пов'язаний із

егоцентризмом, залежністю від зовнішньої оцінки, труднощами в міжособистісній взаємодії, конфліктністю та зниженням емпатії. У підлітковому середовищі це може проявлятися через демонстративну поведінку, надмірну самопрезентацію (зокрема в соціальних мережах), конкурентність, агресивні реакції на критику або соціальне відторгнення.

Проблема ускладнюється тим, що нарцисичні тенденції формуються під впливом комплексу психологічних чинників – індивідуально-особистісних особливостей (самооцінка, рівень домагань, емоційна чутливість), сімейного стилю виховання, характеру взаємодії з однолітками, освітнього середовища та соціокультурних установок. Недостатня увага до цих чинників може призводити до соціальної дезадаптації підлітків, зростання міжособистісних конфліктів і труднощів у формуванні зрілої особистості.

Отже, виникає необхідність комплексного психологічного аналізу нарцисичних тенденцій у підлітковому середовищі, виявлення чинників їх виникнення та специфіки прояву, а також визначення умов, за яких вони трансформуються у конструктивні форми самоствердження.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідження феномену нарцисизму має глибокі теоретичні традиції у зарубіжній психології та психоаналізі. Розробкою цієї проблематики займалися такі науковці, як З. Фрейд, Ж. Лакан, Ж. Делез, М. Кляйн, Г. Кохут, Е. Еріксон, Е. Фромм, Р. Столроу, Н. Шварц-Салант, К. Томпсон, К. Кемпбелл (у співпраці з К. Морф), С. Пульвер та інші. У їхніх працях нарцисизм розглядається як багатовимірний феномен – від нормативного етапу розвитку до складної структури особистісних порушень, що пов'язана з механізмами психологічного захисту, формуванням ідентичності та міжособистісної взаємодії.

У вітчизняній психологічній науці проблематика нарцисизму також набуває актуальності. Її розробляють такі дослідники, як Г. Чуйко, Я. Чапак, Т. Колтунович, Ю. Свиначенко, К. Фоменко, А. Лісовенко, Т. Клімаш, М. Клименко, Ю. Кашпур, Я. Молочко, Н. Єрмакова, А. Мережкіна, В. Бушанський, Г. Васильєва та ін., які аналізують прояви нарцисичних рис у різних соціальних групах, особливості їх формування в умовах сучасного суспільства та психологічні чинники їх розвитку.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у теоретичному аналізі й емпіричному дослідженні нарцисичних тенденцій у підлітковому середовищі, визначенні психологічних чинників їх виникнення та особливостей прояву в системі міжособистісних взаємин.

Виклад основного матеріалу

Підлітковий вік є сенситивним періодом становлення самосвідомості, формування Я-концепції та ціннісно-сислової сфери особистості. У цей час відбувається активний пошук ідентичності, переосмислення власного образу «Я» та визначення свого місця в системі соціальних взаємин. Саме тому нарцисичні тенденції в підлітковому середовищі набувають особливої актуальності, оскільки пов'язані з процесами самоствердження, потребою у визнанні та формуванням самооцінки.

У науковій літературі нарцисизм розглядається як багатовимірний феномен, що має як нормативні, так і патологічні прояви. У межах психоаналітичної традиції, започаткованої З. Фрейдом, нарцисизм трактується як природний етап розвитку лібідо, спрямованого на власне «Я» [4]. З. Фрейд розрізняв два основні різновиди нарцисизму. Первинний нарцисизм характерний для раннього періоду дитинства, коли психічна енергія дитини спрямована переважно на власне «Я». Немовля зосереджене на власних відчуттях і потребах, а джерелом задоволення виступають власне тіло та внутрішні переживання. Такий стан є природним етапом психічного розвитку та слугує підґрунтям для формування цілісної структури особистості. Вторинний нарцисизм виникає тоді, коли лібідозна енергія, раніше спрямована на значущих інших (об'єкти любові), повертається до власного «Я». Це може відбуватися унаслідок фрустрації, пережитого розчарування, критики або втрати значущих стосунків. У такому випадку самозосередженість виконує захисну функцію, допомагаючи особистості компенсувати емоційні втрати та підтримати відчуття власної значущості [1].

Подальший розвиток концепції у працях Г. Кохута та О. Кернберга дозволив розмежувати здоровий (нормативний) і патологічний нарцисизм. З позиції психології розвитку підлітковий нарцисизм часто виступає як тимчасове посилення уваги до власної особистості, що зумовлене кризою ідентичності та прагненням до самовизначення [2].

На відміну від традиційного розуміння нарцисизму як сукупності стабільних особистісних рис, дослідники Ф.-В. Денеке,

Б. Хільгеншток і Р. Мюллер трактують його як цілісну мотиваційно-організаційну систему, що визначає способи саморегуляції, інтерпретації досвіду та побудови взаємодії з соціальним середовищем. У центрі цієї системи перебуває «Я», навколо якого вибудовуються поведінкові стратегії, механізми прийняття рішень, критерії оцінювання власних досягнень і значущості взаємин з іншими людьми [6].

Науковці наголошують, що нарцисичні характеристики притаманні кожній людині в певному ступені, оскільки вони пов'язані з базовою потребою у збереженні цілісності та позитивності образу «Я» [6].

Прояви нарцисизму у підлітків можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Конструктивні форми включають впевненість у собі, прагнення до досягнень, ініціативність, лідерські якості та здатність до саморозвитку. Такі прояви сприяють формуванню соціальної компетентності та успішній адаптації в колективі. Деструктивні прояви характеризуються егоцентризмом, гіпертрофованою потребою у визнанні, емоційною нестійкістю, маніпулятивністю, агресивною реакцією на критику. Вони можуть призводити до конфліктів, труднощів у встановленні довірливих стосунків, зниження рівня емпатії та соціальної ізоляції. Особливо небезпечним є поєднання зовнішньої демонстративності з внутрішньою вразливістю, що створює ризик емоційних зривів та формування дезадаптивних моделей поведінки. Так, науковці Г. Чуйко, Я. Чаплак і Т. Колтунович зазначають, що нарцисична особистість у процесі досягнення власних цілей зазвичай поводить себе впевнено й розкуто, демонструючи наполегливість і сміливість. Вона активно займається саморекламою, контролює те, яке враження справляє на оточення, намагається привернути симпатію та визнання. Такі люди прагнуть підтвердити свої здобутки й підкреслити власну перевагу через реалізацію талантів та пошук тих, хто здатний забезпечити максимум уваги й схвалення. Саме це підсилює їхню самооцінку й виправдовує найамбітніші очікування, зміцнюючи почуття власної значущості. Однак у ситуаціях, коли рівень захоплення з боку інших знижується, нарцисична особистість може змінювати чарівність і харизму на прагнення використати оточення у власних інтересах, іноді вдаючись до агресивних чи ворожих форм поведінки, при цьому повністю ігноруючи бажання й потреби інших людей [5].

Формування нарцисичних тенденцій у підлітковому віці зумовлюється взаємодією індивідуально-психологічних, сімейних і соціокультурних чинників, які в сукупності визначають особливості становлення самосвідомості та моделей соціальної поведінки.

Для дослідження нарцисичних тенденцій у підлітковому середовищі нами була підібрана вибірка, до якої залучено 38 підлітків м. Хмельницького, із них: 20 дівчат і 18 хлопців.

Провідну роль у внутрішній детермінації нарцисичних проявів відіграють саме індивідуально-особистісні особливості підлітка, оскільки вони безпосередньо пов'язані з характером переживання власної цінності та способами самоствердження. До індивідуально-особистісних чинників належать особливості самооцінки, рівень домагань, емоційна чутливість, потреба у визнанні та рівень розвитку емпатії.

А. Стеценко зазначає, що теоретична самооцінка починає розвиватися у ранньому віці, але реальна самооцінка починає формуватися у підлітковому віці, коли на перший план виходять еталони свого внутрішнього світу, що визначаються власним «Я» [3].

Вивчення показників самооцінки підлітків здійснювалось за методикою «Шкала самооцінки Розенберга» (RSES) (рис. 1).

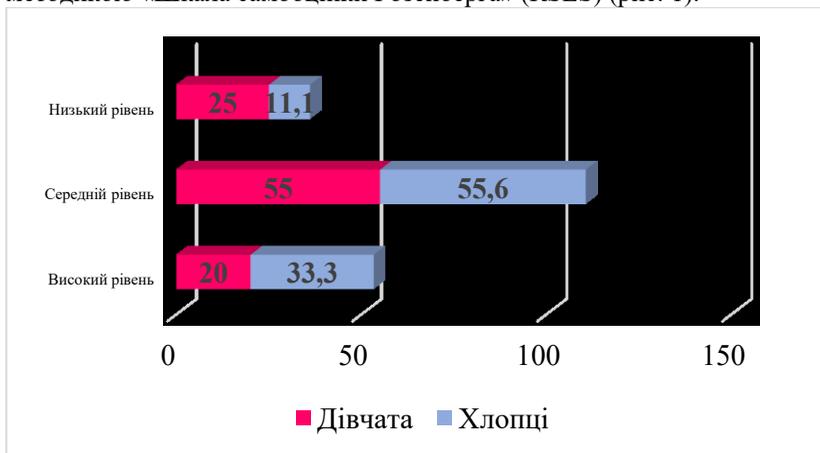

Рис. 1. Рівні самооцінки підлітків, (у %)

З рисунку 1 видно, що у більшості підлітків виявлено середній рівень самооцінки, що сприяє збереженню відносної психологічної рівноваги й формуванню помірних нарцисичних тенденцій без вираженої демонстративності. Високий рівень, більш характерний для хлопців (33,3%), підсилює впевненість у власній значущості та створює умови для прояву відкритого нарцисизму. Низький рівень самооцінки, який частіше зустрічається у дівчат (25%), зумовлює невпевненість у собі та чутливість до оцінок з боку, що може провокувати компенсаторні нарцисичні прояви.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що стиль виховання відіграє визначальну роль у формуванні базового почуття цінності та безпеки. Надмірна ідеалізація дитини або, навпаки, емоційна холодність і критичність з боку батьків можуть сприяти розвитку деструктивних форм нарцисизму. Дослідження Ф. Крамера показало, що стиль виховання, заснований на чуйності й вседозволеності, асоціюється з нижчим рівнем нарцисизму, тоді як авторитарний та байдужий типи батьківства пов'язані з його підвищеними показниками [7].

Методика «Підлітки про батьків» (за методикою Шафера) дозволила вивчити уявлення підлітків про стилі виховання, установки та поведінку батьків (рис. 2).

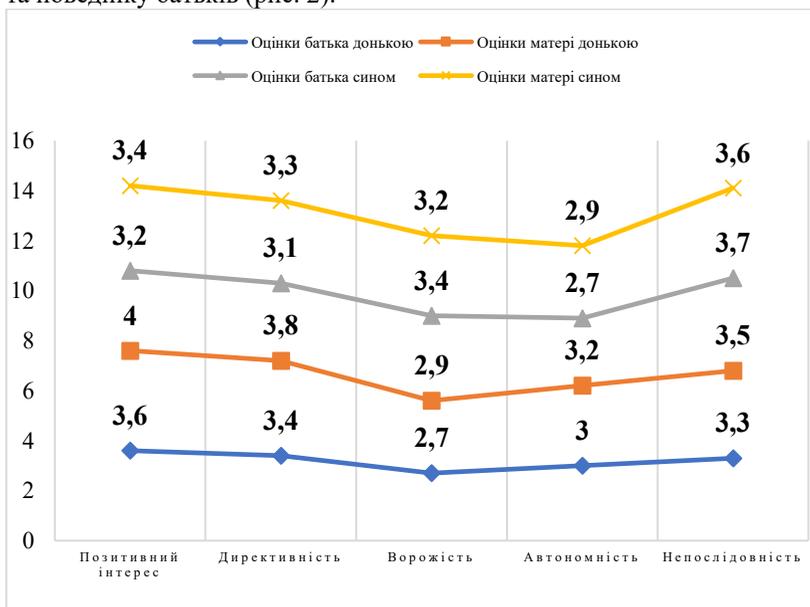

Рис. 2. Оцінки підлітками батьків, у балах

Результати дослідження (рис. 2) демонструють, що:

- матері сприймаються більш теплишими та водночас більш вимогливішими, особливо доньками;
- батьки жорсткіші у ставленні до синів, що проявляється у вищих балах за шкалою «ворожість» і «непоследовність»;
- доньки отримують більше позитивної підтримки та автономності, ніж сини;

– загалом, підлітки бачать виховання як емоційно тепліше з боку матері та більш суперечливе з боку батька.

Отже, можна вважати, що у дівчат ризик нарцисичних проявів частіше пов'язаний із залежністю від схвалення та прагненням зберігати позитивний образ у міжособистісних стосунках, а у хлопців – із переживанням батьківської суворості та непослідовності, що стимулює пошук зовнішніх форм самоствердження через силу, статус або лідерські ролі.

Підліткове середовище – це простір активної соціальної взаємодії, де значущість однолітків часто перевищує авторитет дорослих. Конкурентність, прагнення до лідерства, вплив групових норм можуть як посилювати нарцисичні прояви, так і коригувати їх через механізми зворотного зв'язку. Так, на характер нарцисичних тенденцій прямо впливає рівень конфліктності: від прихованих і залежних (при низьких значеннях) до відкритих і агресивних (при високих значеннях). Це підтвердили результати, отримані за методикою «Оцінка рівня конфліктності особистості» (рис. 3).

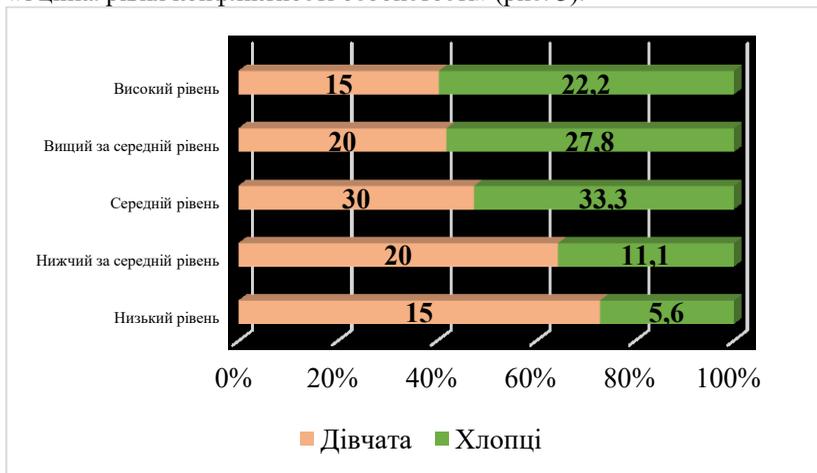

Рис. 3. Показники рівнів конфліктності підлітків за методикою «Оцінка рівня конфліктності особистості», (у %)

Як видно з рисунка 3, дівчата частіше мають низький та нижчий за середній рівень конфліктності, що може призводити до формування прихованих нарцисичних тенденцій (залежність від схвалення, уразливість). Хлопці частіше демонструють високі (22,2%) та вищі за середні (27,8%) показники конфліктності, що підвищує ризик розвитку відкритих нарцисичних проявів (агресивність, прагнення домінувати).

Найбільш збалансованою є група з середнім рівнем конфліктності (понад третина вибірки), де формуються помірні нарцисичні риси, що можуть виступати адаптивними у спілкуванні.

Таким чином, отримані дані підтверджують, що нарцисичні тенденції у підлітків не є однорідним феноменом, а проявляються в різних формах залежно від структури самооцінки, особливостей сімейного виховання та характеру соціальної взаємодії.

Нарцисичні риси не є статичними, їхній розвиток залежить від умов соціалізації та особистісної рефлексії. Важливими механізмами корекції виступають розвиток емпатії, формування адекватної самооцінки, навчання конструктивним стратегіям самоствердження та підтримка з боку значущих дорослих. Позитивний досвід співпраці, участь у спільній діяльності, де результат залежить від командної взаємодії, сприяють зниженню егоцентричних установок і розвитку відповідальності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, теоретичний аналіз та емпіричне дослідження нарцисичних тенденцій у підлітковому середовищі дали змогу комплексно розкрити психологічні чинники їх виникнення та специфіку прояву в системі міжособистісних взаємин. Узагальнення наукових підходів дозволило розглядати нарцисизм як багатовимірний феномен, що поєднує нормативні та деструктивні прояви. Показано, що в підлітковому віці нарцисичні риси можуть виконувати як адаптивну функцію (підтримка самооцінки, ініціативність, лідерство), так і ставати чинником соціальної дезадаптації (егоцентризм, агресивність, залежність від зовнішнього схвалення).

Емпіричні результати засвідчили, що формування нарцисичних тенденцій зумовлюється взаємодією індивідуально-особистісних, сімейних і соціальних чинників. Виявлено, що середній рівень самооцінки є найбільш поширеним і пов'язаний із помірними, відносно адаптивними формами нарцисизму. Висока самооцінка частіше корелює з відкритими, демонстративними проявами, тоді як низька – з уразливими й компенсаторними формами. Особливості сприйняття стилю батьківського виховання впливають на характер самоствердження підлітків: емоційна підтримка сприяє більш конструктивним формам самореалізації, тоді як жорсткість і непослідовність можуть посилювати потребу в зовнішньому визнанні та провокувати конфліктність. Доведено, що рівень конфліктності виступає важливим індикатором специфіки нарцисичних проявів:

низькі показники частіше пов'язані з прихованими формами (залежність від схвалення, чутливість), високі – з відкритими (домінування, агресивність). Отже, нарцисичні тенденції у підлітків не є однорідними та статичними; вони змінюються залежно від умов соціалізації, характеру міжособистісної взаємодії та рівня особистісної рефлексії.

Практичне значення дослідження полягає у визначенні психологічних умов профілактики деструктивних форм нарцисизму: розвитку емпатії, формування адекватної та стабільної самооцінки, навчання конструктивним стратегіям самоствердження, створення підтримувального освітнього й сімейного середовища.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо розробці та апробації психокорекційних програм, спрямованих на трансформацію деструктивних форм нарцисизму в адаптивні моделі самоствердження;

Література

1. Єрмакова Н.О., Мережкіна А.Є. Феномен нарцисизму в зарубіжній та вітчизняній психологічній науці. «Молодий вчений», № 12 (52). 2017. С. 71-75.
2. Лісовенко А.Ф. Заздрісність та нарцисизм. *Наука і освіта*. Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, 2016. № 2-3. С. 83-90.
3. Стеценко А. Теоретичні підходи до вивчення проблемних психологічних характеристик у розвитку самооцінки у підлітків. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Серія «Педагогіка. Психологія», Вип. 5. 2024. С. 161-170.
4. Фрейд З. Психологія сексуальності. Київ : Фоліо, 2018. 160 с.
5. Чуйко Г.В., Чаплак Я.В., Колтунович Т.А. Нарцисизм і самоактуалізація особистості. *Технології розвитку інтелекту*. 2025. Вип. 9. № 1(37). URL: <https://doi.org/10.31108/3.2025.9.1.1>
6. Das «Narzissmusinventar» (1989-1994) : Handbuch / F.W. Deneke, B. Hilgenstock, B.R. Müller. Bern : Huber, p. 8.
7. Espasa F. P. Parent-infant psychotherapy, the transition to parenthood and parental narcissism: Implications for treatment. *Journal of Child Psychotherapy*. 2007. №30. P. 155-171.

References

1. Iermakova N.O., Merezhkina A.Ie. Fenomen nartsysyzmu v zarubizhnii ta vitchyznianiі psykolohichnii nauksi. «Molodyi vchenyi», № 12 (52). 2017. S. 71-75.

2. Lisoenko A.F. Zazdrisnist ta nartsysyzm. Nauka i osvita. Odesa : Pivdenoukrajnskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. K. D. Ushynskoho, 2016. № 2-3. S. 83-90.
3. Stetsenko A. Teoretychni pidkhody do vyvchennia problemnykh psykhologichnykh kharakterystyk u rozvytku samoostinky u pidlitkiv. Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezpererвної osvity. Seriiia «Pedahohika. Psykhologhiia», Vyp. 5. 2024. S. 161-170.
4. Freid Z. Psykhologhiia seksualnosti. Kyiv : Folio, 2018. 160 s.
5. Chuiko H.V., Chaplak Ya.V., Koltunovych T.A. Nartsysyzm i samoaktualizatsiia osobystosti. Tekhnolohii rozvytku intelektu. 2025. Vyp. 9. № 1(37). <https://doi.org/10.31108/3.2025.9.1.1>
6. Das «Narzissmusinventar» (1989-1994) : Handbuch / F.W. Deneke, B. Hilgenstock, B.R. Müller. Bern : Huber, p. 8.
7. Espasa F. P. Parent-infant psychotherapy, the transition to parenthood and parental narcissism: Implications for treatment. Journal of Child Psychotherapy. 2007. №30. R. 155-171.